

3244

Gheorghe Lazăr

Conferență ținută în 5 August 1923
la Congresul dela Arad

al

Asociațiunii învățătorilor din
Dacia superioară

de

VICTOR LAZĂR,

prof. BCU Cluj / Central University Library Cluj

la Școala normală de învățători din Cluj.

ooo

Venitul curat e destinat
pentru «Fondul Gheorghe Lazăr».

ooo

Editura „Băncii Învățătorilor“.

CLUJ

Tipografia „Unirea“, Strada Regina Maria No. 51.
1924.

3244

Gheorghe Lazăr

Conferență ținută în 5 August 1923
la Congresul dela Arad

al

Asociațiunii învățătorilor din
Dacia superioară

de

VICTOR LAZĂR,

prof.

la Școala normală de învățători din Cluj.

ooo

Venitul curat e destinat
pentru «Fondul Gheorghe Lazăr».

ooo

Editura „Băncii Învățătorilor“.

CLUJ

Tipografia „Unirea“, Strada Regina Maria No. 51.
1924.

Literatură

1. Gheorghe Lazăr, *Povăŕuitorul tinerimei cãtrã adevãrata și dreapta cetire. Într'acest chip acum întâia oarã lucrat de Gheorghe Lazăr, fostul Profesor al înaltelor școale Românești din București și acum întâiașdatã tipãrit cu toatã cheltuiala preacinstiului, preavrednicului și de mãrit neam nãscutului D. D. Grigorie de Bãleanu, marelui Dvornic al Principatului Valahiei.* Buda, 1826.

2. Petru Poenaru, *Georgiu Lazăr și Școala romãnã.* București, 1871.

3. G. O. Gârbea, *Asupra cuvântului compus de profesorul Lazăr, învățãtorul și directorul școalelor românești din București.* În Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie, An. I. fasc. II. București, 1883.

4. A. Vizanti, *Abecedarul lui G. Lazăr.* În Revista pentru Istorie etc. An. I. fasc. II. București, 1883.

5. N. Iorga, *Istoria Literaturii Române în secol. al XVIII-lea*. Vol. II. București, 1901.

6. N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*. Vol. I. București, 1907.

7. Dr. Avram Sădean, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*. Arad, 1914.

8. Dr. Ioan Lupaș, *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr*. București, 1915.

9. N. Iorga, *Gheorghe Lazăr*, București, 1916.

10. Dr. Onisifor Ghibu, *Din Istoria literaturii didactice românești. I. Bucoavnele*. București, 1916.

11. Gh. Lazăr, *Trigonometria cea areaptă, alcătuită acum, întâiu în limba română prin Gh. Lazăr, întru folosul școlarilor săi, școala din Sf. Sava*. București, 1821, Februarie 26. Tipărită în 1919 de dl. Traian Lalescu.

12. G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, 1924.

Învățământul la Români din Muntenia. Școala grecească. — Școala la Români din Transilvania. — Renașterea. — Gheorghe Lazăr la studii în Cluj și Viena. — Profesor în Sibiu. — În București. — Gheorghe Lazăr ca autor didactic și orator. — Dascălii ardeleni în Muntenia și Moldova. — Acțiunea vechiului Regat pentru ajutorarea și liberarea Românilor de sub stăpâniri străine. — Concluziune.

Pomenirea dreptilor cu laude,
iar celce îi pomenește, pe sine
se cinstește.

Aceasta a înțeles o Asociațiunea noastră hotărînd ca în cadrul acestui Congres să dea locul de cinste comemorării marelui dascăl și deșteptător al neamului nostru, dela a cărui moarte se împlinesc anul acesta o sută de ani. Facem aceasta comemorare nu numai ca să ne împlinim o datorie față de acest luceafăr al nostru, ci și pentruca din lupta dreaptă ce a dus o

cu indiferența națională și cu întunerecul, dar și cu mizeria, care prea adeseori întovărășește pe propovăduitorii unui ideal, să ne îmbărbătăm în munca noastră dascălească, care săvârșindu-se cu entuziasm și energie, *schimbă sufletul și viața unui întreg popor*, dupăcum a dovedit tocmai *Gheorghe Lazăr*.

Am primit cu o deosebită plăcere pentru mine măgulitoarea propunere a stimaților colegi din Cluj, membri ai Asociațiunii, ca să prezint la acest Congres, în cadrul restrins reclamat de firea acestuia, o icoană a vremii și a activității lui Gheorghe Lazăr. Dascăl de școală normală, am avut dela început convingerea, că aceasta nu însemnează o izolare de colegii mei din învățământul primar, ci dimpotrivă, o cât mai strânsă colaborare cu dânsii, școala normală având a pregăti viitorii învățători, iar aceștia având și ei a lumina pe colegii lor dela aceasta școală cât mai mult în privința necesităților acestor pregătiri, dacă vrem ca ea să dea roadele dorite de noi toți. Afară de aceea, școala primară, școala civilă sau medie și școala normală sunt institute de învățământ pentru *popor*,

de aceea ele nu se pot izola unele de altele și bine ar fi când am ajunge ca dascălii școalelor normale și civile să fie numai foști mai întâi învățători și apoi pregătiți la Universitate. E nevoie deci de o influențare reciprocă, lucru pe care deasemeni îl urmărește conferența mea de azi.

Pentru a ne putea da seamă de importanța culturală și națională a activității lui Gheorghe Lazăr, trebuie să cunoaștem mai întâiu starea politică culturală a neamului nostru atât în Dacia inferioară, cât și în cea superioară.

Cele două Principate Române, cari au dat România de dinainte de 1918, ajunseră la începutul secolului al 18-lea cu totul sub stăpânirea Grecilor, îndeosebi a celor din Constantinopol, numiți după Fanar, partea orașului locuită de ei, Fanarioți. Cele două țări românești, îndeosebi Muntenia, ajunseră încă de mai înainte adăpostul Bulgarilor, Albanezilor creștini, dar mai ales al Grecilor din împărăția turcească. Ospitalitatea proverbială a Românilor a făcut din țara acestora un cuib cald mai ales pentru Greci

cari folosindu-se de faptul, că sunt de aceeaș religie cu noi, au știut să se vâre, prin intrigi, șiretenie și lipsă de orice scrupul moral, în sânul națiunii române, pentruca apoi, la începutul secolului al 18-lea, aceasta să ajungă a avea chiar domnitori din sânul acestor venetici. Aceștia se simțeau în România, care le da avere și stăpânire, cu mult mai bine ca în fosta lor patrie, Turcia, unde erau asupriți. Punând mâna pe toate veniturile țării, ei înființară numeroase școale grecești prin orașele României, îndeosebi în București și Iași, cari întreceau în importanță pe cele grecești din Turcia, dovadă faptul, că chiar Greci rămași în patria lor își trimiteau, în epoca fanariotă, copiii în România, ca să învețe limba și literatura grecească în școlile din București și Iași.

În aceste școale se exaltă sentimentul național grecesc până la paroxism, în schimb se huliă tot ce e românesc. Școale românești erau puține, și acestea cu o materie de învățământ foarte redusă. Straturile superioare ale neamului românesc uitaseră aproape cu totul de datoria lor față de limba și cultura românească și copiii

boierilor și ai negustorilor fruntași români se înghesuiau la școalele grecești. Propovăduitorii culturii grecești căutau să recruteze adepți mai mai ales în clasa de sus, ca să stăpânească cu ajutorul ei. Fiecare boier mare își ținea pe lângă copii un dascăl grecesc, iar cei din școala grecească învățau să admire tot ce e grecesc, — ca până în 1918 Transilvăneanul ce e unguresc, Bucovineanul ce e nemțesc, Basarabeanul ce e rusesc — deprinzându-se să se simtă umiliți ca Români și să disprețuiască tot ce eră românesc. Boierii și clerul mai înalt vorbeau grecește, ca în deceniile din urmă mulți cărturari români din nordul Transilvaniei, Maramurăș și Bihor, spre rușinea noastră și acum, ungurește, unii Basarabeni rusește, Bucovineni nemțește.

Sub influența domniei și școlii grecești și, în parte, și prin amestec de sânge, Românul deveni sceptic și indiferent față de tot ce e românesc, dar aducea în schimb jerife alături cu Grecii pentru Greci la înființarea de școale și societăți grecești. Aceasta înjosire națională deșteptă compătimirea chiar și a scriitorilor dușmani nouă, cum au fost Wolf, Sulzer și alții.

Erà mic numărul boierilor hotărîtori în afacerile țării, în cari mândria de neam nu se stinsese și sufletul cărora rămăsese primitiv pentru îndemnuri de deșteptare a culturii naționale. Gheorghe Lazăr a avut marele noroc să dea peste câțiva din acei boieri buni Români.

Pierderea de vreme cu instrucția grecească și atrofierea sentimentului național la frunțașii români erà cu atît mai dureroasă, cu cât toți cei cu cultură europeană din epoca aceea, apoi și unii Români și chiar Greci sunt unanimi întru a constata, că școala grecească erà mai mult un institut de îndobitocire decît de cultură. Mitropolitul Iacob Stamati, fiul unui modest păstor ardelean, zice așternînd Domnului Moldovei un raport asupra învățămîntului: „Nu cu întunecare din cele neștiute, dupăcum până acum în școalele noastre se învață cu numiri și cu canoane (regule) și cu mulțime de cuvinte însărcinînd mintea ucenicilor și poruncindu le numai cele date lor să citească și ca papagalii să le învețe de rost, nimica cu totul știind sau înțelegînd din cele ce învață, din care pricină mai și zece și doisprezece ani îmbătrînesc în

gramatică ucenicii." Dintre străinii contemporani ai epocii ajunge să citez pe Raicevici, care spune, că dascălii greci erau în general foarte ignoranți, fără cunoștințe, fără gust și se ocupă toată viața cu mărunțișuri sau pedanterii gramaticale, — pe Wolf care zice, că nici unul la sută din dascălii grecești nu știe, necum a comenta, dar nici măcar citi cu folos pe vechii scriitori greci. — Școala grecească eră deci mai mult o spoială, și dacă totuși a fost de folos pentru cultura grecească și pentru întărirea sentimentului național la Greci, pentru sufletul românesc eră amenințarea cu un adevărat dezastru.

În schimb, școala românească abia vegetă în umbra bisericii pregătind cântăreți bisericești și preoți cu cunoștință de carte redusă la trebuințele serviciului bisericesc. Rar se mai găsiă câte o școală veche, socotită superioară, pentru că în ea se învăța limba slavonă de către ceice aveau să ajungă slujbași în stare să citească vechile documente scrise în Principatele Române în limba veche slavonă.

În timpul când limba română, înăbușită în Muntenia și Moldova de școalele grecești și de

disprețul Fanarioților nu-și mai găsià azil decât în bordeiele țaranilor, Românii cârturari din Transilvania treceau prin Renașterea română, produs al luminațiilor și înflăcărațiilor Români greco-catolici, Șincai, Clain, Maior și ucenicii lor. Aceștia adăpându-se la izvoarele istorice păstrate mai ales de biserica romano-catolică, au știut să redeștepte *virtus romana* în ciuda Austriacilor stăpânitori și în ciuda așanumiților nobili maghiari, cari ne țineau în robie trăind din sudoarea și sângele Românilor, îndobitucindu-i intenționat prin ținerea acestora într'o adâncă mizerie și într'un și mai adânc întunec. Lupta acestor deșteptători a fost cu atât mai grea, cu cât căpeteniile ambelor biserici române, la Blaj episcopul Bob, la Sibiu episcopul Moga, vedeau în aceia și în ucenicii lor niște răzvrătitori ai liniștei bisericii. Jalnică era siutafia la Sibiu, unde episcopul fusese legat la întărirea lui de niște condițiuni de o umilință revoltătoare, iar firea lui inertă nu-i permiteà să sufere nici un avânt, nici o mișcare, care să scoată poporul din amorțirea de veacuri cu ajutorul bisericii, în care se întrupà, în Ardealul acelor vremuri,

tot ce e cultură și armată națională luptătoare.

Între împrejurările acestea și ca ucenic al Renașterii apare *Gheorghe Lazăr*.

Gheorghe Lazăr, ca și aproape toți conducătorii neamului nostru din Dacia superioară, își trage originea dintr'o umilă familie țărănească. S'a născut la 5 Iunie 1779 în satul românesc, cu puține familii și săsești, Avrig din județul Sibiului. Din botez primise numele *Istrate*, el adoptă însă mai târziu pe al tatălui său Gheorghe.

Suntem în epoca, și pentru noi Români bunului împărat Iosif II. După înăbușirea revoluției lui Horia, i-se făcuse aceluia propunerea să-i adune pe Români risipiți prin Munții Apuseni și să întemeieze cu ei sate mici pentru a putea fi supravegheați, apoi să li-se deschidă școale, „ca din acele feară răpitoare să se crească cetățeni buni.“ Împăratul a respins propunerea formării de sate, a recunoscut folosul școalei, dar a zis totodată: „Pentru cultivarea acelor feară ar fi tot așa de folositor, dacă nobilii, stăpânii Românilor, ar cercetă înșiși școalele, unde ar putea câștiga principii mai bune.“ Iosif

a și dispus întemeierea de școale și nu peste mult, în toate centrele mai mari sătești ale Românilor se deschise câte o școală „normalicească“, în care nu se mai învăța numai Cias-tovul și Psaltirea, ci și Aritmetica, datoriile civile și alte câteva lucruri, pe cari cârmuirea de atunci le credea necesare pentru cetățenii ei. O astfel de școală s'a deschis și în Avrig și aici trebuie că și-a început și Gheorghe Lazăr învățătura. După o tradiție lipsită însă de orice document contimporan, fostul guvernator al Ardealului, baronul Bruckenthal, care își avea moșia în Avrig, ar fi constatat întâmplător deșteptăciunea puiului de țaran român și surprins de ea ar fi mijlocit trecerea băiatului Gheorghe la gimna-ziul din Cluj, unde a făcut trei clase, iar a patra și a cincia în Sibiu. A trecut apoi la liceul aca-demic din Cluj făcând studii de drept și filozo-fie. Dând dovezi de talent și moralitate a obți-nut la studii cea mai bună notă, „cu distincție.“

Și în sufletul lui, dar și în al celorce se interesau de ridicarea pe atunci umilei biserici ortodoxe, se născu dorința de a-și continua stu-diile la Universitatea din Viena, unde și plecă

În 1806 ca bursier al fondului sidoxial și având să fie sub directa supraveghere a împăratului. Eră destinat pentru un post de conducător în biserica ortodoxă.

Încă din Cluj, mai mult apoi în Viena, Lazăr a avut prilej bogat să cunoască toate frământările cărturarilor Renașterii noastre. Din Istoria Românilor, pe care o publică Samoil Micu în Calendarul dela Buda, Lazăr putú cunoaște starea poporului român, icoana căreia o făcuse cu un veac în urmă, în vremea lui Constantin Brâncoveanu, mitropolitul dela Târgoviște Teodosie, originar din Veștem de lângă Sibiu, zicând: „Neamul nostru cel românesc odată și el se numără între puternicile neamuri și între oamenii cei tari și între înțelepți și învățați, iar acuma atâta de supus și de ocărit iaste, și cu atâta prostie încărcat, cât nici învățatură, nici știință, nici arme, nici legi, nici o rânduială bună întru tot neamul, care se zice astăzi Români nu iaste, ci, ca nește nemearnici și orbi, într'un labirint învărtindu-se și înfășurându-se dela străini și dela varvari, doară și dela vrăjmașii neamului nostru cer și se împru-

mutează și de carte, și de limbă și de învățătură. O, grea și dureroasă întâmplare!" Lazăr avu prilej să cunoască ideile lui Șincai, să citească cuvintele cu cari Arădanul Nicolae Horga Popovici făcea frumoasa icoană a caracterului poporului românesc.

În Viena se înscrise, la porunca împăratului, care îl destinase să ocupe un post conducător în biserica Românilor ortodocși, ca „ascultătorul Sfintei Teologii despre partea clerului românesc neunit din Marele Principat al Transilvaniei." El nu se mulțumii însă numai cu studiul teologiei, ci asemenea lui Șincai la Roma, care era preocupat de Istoria Românilor, Lazăr cultivă cu deosebită râvnă matematica și filozofia. În timpul petrecerii lui în Viena urmând îndemnul lui Evangheliei de a nu-și îngropa talentul, lucrează o Teologie, o Pedagogie, o Cărticică a moravurilor bune, o Geografie matematică pentru copii, învățături morale pentru copii ș. a.

Când, în 1809, Napoleon se apropie de Viena, Lazăr ca și alți studenți, se înrolă în oastea austriacă, la secția de geniu.

În Decembre același an se rentoarse acasă,

urmând să treacă la Carloviț, pentruca în seminarul sârbesc de acolo să-și completeze studiile cu Dogmatica și Liturgica ortodoxă. Fu însă primit cu neîncredere : mai ales Sârbii, sub a căror mitropolie gemeau Românii, îl declară prea învățat, prea stăpânit de învățătură lumească, prea puțin cunoscător al slujbelor bisericesti și nu voiră să-l primească între slujbașii bisericii ortodoxe. De fapt Sârbii aveau tot interesul, ca Românii să aibe un episcop cât mai simplu, cât mai șters ca suflet românesc, căci numai un astfel de om le putea asigură continuitatea cât mai îndelungată a stăpânirii asupra noastră, la a căror contopire în neamul lor țineau mai ales în Banat. Lazăr se rentoarse la Viena, unde ascultă lecții de Teologie pastorală și Paleologie slavonească. La Universitatea din Viena lăasă amintirea unui om de talent, distins prin multă sârguință, râvnă și moralitate. Numele bun al lui trecuse, se vede, hotarele Austriei, căci Societatea filozofică din Halle în Germania îl alese membru al ei.

Dornic de a-și începe cât mai curând activitatea pentru luminarea poporului român, cerú

încă din 1810 să i-se dea un post în învățământul românesc, „ca să poată pune, la coreligionarii săi încă foarte înapoiți în cultură, în aplicare rodnică cunoștințele sale speciale și altele de ordin secundar“. În Marte 1811, Lazăr se rentoarce pentru totdeauna din Viena și e numit profesor la umbra de seminar ortodox din Sibiu, unde întreg cursul preoțesc se reducea la șase luni, iar învățământul, după instrucția dată la 1810 lui Simion Jinarul (de origine grănițer din Jina, jud. Sibiu, fost învățător în Făgăraș, apoi la școala românească din mahalaua Josephstadt din Sibiu) cuprindeă: cetania curată, fără opin-teale sau proftorire (repețiri de cuvinte sau silabe) sau rupere a cuvintelor, cu sporiu și cu lovirea cuvântului la acțent sau oxie, scrisoarea desvoaltă și slobodă, păzind ortografie, — catihismul cel mic, de rost bine, din tablă în tablă, cetirea Apostolului, Evangheliei, Liturghiei fără trăgă-nare, gângăire sau poftorire, patru părți ale aritmeticii, precum și tabela, cântările sau glasurile bisericesti și așezarea slujbelor sfintei bi-serici după tipicul din Octoiul cel bogat. Pro-grama analitică mai cuprindeă și învățarea lite-

relor latine și mai târziu se introduseră și limbile germană și maghiară. Profesorul seminarial trebuiă să mai deprindă pe candidații la preoție și cum să stea cu trupul drept atât înaintea celor mari, cât și în biserică, cum să-și facă cruce și să fie totdeauna cu părul pieptenat, cu unghiile tăiete, cu fața și cu mâinile splălate. — Ne putem ușor închipui, ce rezultat se putea dobândi în șase luni cu astfel de elemente.

Gheorghe Lazăr, bărbatul care a terminat cu distincție studiile de teologie, filosofie și inginerie la Universitatea din Viena, renunță la speranța unui post de episcop și primește deci slujba de umil dascăl al seminariștilor din Sibiu, pe cari aveă să-i învețe buchile și cele patru operațiuni aritmetice. Dar pentrucă acest suflet mare știă, că *dascălul* face și sfințește școala, el eră hotărît să verse în sufletele nepregătiților lui elevi duh din duhul lui, care eră duhul resvrătirii împotriva întunecului și duhul voinței de-a deșteptă demnitatea de om și de Român în fiii iobagilor Ardealului. Ce pildă minunată pentru noi, dascălii României de astăzi ! Ce indemn înălțător de-a nu ne mărgini în activitatea

noastră la ceea ce cere Programa oficială ! La sate avem armata rușinos de mare a analfabeților, a căror statistică ne coboară atât de mult în ochii Europei de mijloc și ai celei apusene, — avem pe cei cu știință de carte, cari așteaptă, ca adulți, luminarea lor ca să priceapă rosturile morale, economice și politice ale vremurilor de azi. La orașe ne așteaptă, îndeosebi în Ardealul abia desrobot, încă ceva: să scoatem din sufletul celor amețiți de cultură străină ideia inferiorității culturale a Românului și să le dăm puțină câștigării unei culturi naționale, care e și acum, în elementele ei inerente firii Românului, superioară celei străine.

Lazăr se apucă de lucru, dar în loc de ajutor din partea superiorului lui bisericesc, întâmpină piedeci în toate acțiunile lui. Nici candidații la preoție, și mai puțin bietul popor românesc de atunci nu-și da seamă de necesitatea unei culturi mai temeinice pentru preoți. Venind într'o zi o delegație de săteni, ca să ceară liberarea mai repede a candidaților, Lazăr le zise : „Auziți oameni buni ! D-Voastră îmi aduceți în școală numai niște bucheri, bușteni întunecați

și-mi cereți să-i liberez mai curând, fie și mai neciopliți... Preotul este făclia, care trebuie să lumineze pe om în toate căile sale; la el alergăm, ca să ne aline durerile sufletești; el trebuie să ne îndulcească amărăciunile vieții din lumea aceasta. Dară ca să fie un preot astfel, trebuie să fie *om luminat*, iar lumina numai prin învățatură se poate dobândi." Episcopul, care își simțea față de subalternul lui inferioritatea în toate privințele, îl oprî de la orice activitate, care îl putea pune în umbră. Lazăr avea Teologia lucrată încă în Viena. Prelucrase o Gramatică română-germană, o Geografie a Ardealului cu istoria pe scurt a țării, și ceru voie — conform legilor de atunci — să le tipărească pentru a le pune în mîna elevilor lui lipsiți cu totul de cărți afară de cele bisericesti. Cererea îi fu respinsă. Se puse mai mare preste el un om al episcopului, Moise Fulea, trimis și acesta la Viena să studieze, dar rechemat înainte de a și termina studiile. Josnicii de suflet meraseră și mai departe: răsvrătiră elevi împotriva lui și unul, ficior de preot cu trecere la curtea episcopoească, atacă în clasă pe profesorul lui, care îi da lecții de bunăcuviință,

Lazăr nu erà omul care să se plece. Caracter de bronz, conștient de demnitatea lui, el îndrăsnia să-și exprime părerile, primejdioase pentru el, și în chestiuni politice. Stăpânit de ideile liberatoare ale marelui revoluționi franceze și văzând în Napoleon Bonaparte un răspânditor al lor, el nu se sfià a ridicà paharul pentru acesta, cu toate că erà un învins și-și așteptà moartea în exilul de pe stânca Santa Elena. Iar într'o predică ținută în biserică avú curajul nemaipomenit pentru acele vremuri să vorbească, în prezența episcopului, despre *drepturile politice ale Românilor* zicând : „Precum e adevărat, că ei au *datorii* de supunere cătră stăpânire, nu e mai puțin adevărat, că ei au și *drepturi* a fi ocrotiți de ea deopotrivă cu ceilalți supuși ai țării“. Episcopul l-a muștrat aspru, dar Lazăr i-a răspuns cu apărare.

„Paraziții situației lor“, cum numește dl Iorga astfel de oameni, se întovărășesc cu dușmanii maghiari și sași ai neamului nostru. Și guvernul ardelean și episcopul încearcă deocamdată să-l scoată din Ardeal. Scaunul episcopesc din Arad devenise vacant, un prilej bun de-a

scăpă pe episcopul Vasile Moga de Lazăr. Ce n'ar fi făcut Lazăr în ținutul acesta, în a cărui capitală îi sărbătorim amintirea, unde mișcarea culturală și națională eră pe atunci cu mult mai viie decât în Sibiu ! Curtea împărătească se împotrivi însă, cum se împotrivi și transferării lui Lazăr la seminarul ortodox mai bine alcătuit din Cernăuți, unde ar fi avut și o retribuție mai bună.

Cei fără de lege nu se dau însă bătuți și în urma unui proces rușinos pentru ceice l-au pornit, Gheorghe Lazăr e destituit la 22 Octobrie 1815, pentrucă „nu e potrivit și cu totul nevrednic pentru sarcina de învățător la clerul tînăr al unei nații care e încă așa de înapoiată în cultură ca Valahii din Ardeal și dat fiind felul său de a gândi, dat la iveală, e și primejdios“. Se cere și punerea lui sub supraveghere polițienească. De data aceasta, dușmanii lui Lazăr izbutesc cu intrigile lor și la Curtea împărătească, aceasta calificându-l om cu totul stricat.

Sentința aceasta echivală în Austria și Ungaria, mai ales în epoca lui Metternich, cu opreliștea oricărei activități publice. Lazăr eră mort pentru Ardeal și nu-i rămase altceva de

făcut decât să ia în mână toiagul pribegiei și să treacă plaiurile Carpaților în țara, unde și înainte de el găsiseră adăpost zeci și zeci de mii de țărani ardeleni, dornici să scape de jugul iobăgiei și de prigonirile religioase ale catolicilor și calvinilor.

Școală românească, la care să poată predă Lazăr, după felul pregătirii lui, nu există pe atunci în București. Avu însă norocul, ca nu mult după destituirea lui să petreacă în Sibiu o cocoană de neam mare, Bărcăneasca, sora Banului Grigore Ghica, ajuns la 1822 Domn al Munteniei. Ea căută un învățător particular pentru copiii ei, și e o notă bună pentru dânsa, că nu a luat un Grec, de cari mișună în București, sau un Francez, cum începuseră să facă mai mulți din boierii noștri. Lazăr, care nu a știut nici când să strângă bani, își avea deci pânea asigurată și scăpă totodată de societatea înăbușitoare de avânt a Sibiului.

În familia cocoanei Bărcăneasca, Lazăr atrase atențiunea câtorva boieri naționaliști, cari se frământau mai de mult cu ideia de-a da și o altă direcție modestului învățământ românesc.

Se gândeau să introducă și științe practice în programa școlii, îndeosebi „ingineria“, știința de-a măsură moșiile. Dinspre Europa apuseană venia suflul unui învățământ și practic, nu cuprinzător numai de interpretări cu vorbărie multă a vechilor autori greci, cu studierea Gramaticii grecești din manuale de câte patru volume, cu studierea Istoriei grecești și a retoricii grecești, pe cât de goală ca fond, pe atât de lăbărtată ca întindere. E caracteristică pentru păcatul, i-am putea zice național, de-a nu ne încrede în puterea proprie a noastră, întâmplarea cu pseudoinginerul german, care se angajase să măsoare moșia unui boier. Lazăr, inginerul cu diplomă dela Universitatea din Viena, privia cu ochii înălcrămați încrederea ce o arătè boierul străinului, dar îi fu ușor să dovedească nepriceperea cârpăciului venetic. Boierii naționaliști își aflaseră omul și ei îl și recomandară Domnitorului grec ca pe inginerul venit „de curând într'acest pământ și care spune, că e la orice meșteșug filosoficesc destoinic“.

Lazăr cerú timp, ca să scrie mai întâiu manualele românești, cari lipsiau cu totul, dar

boierii erau grăbiți și voiau să vadă cât mai curând școala deschisă, fie și numai pentru inginerie. Se înțeleseseră deci, ca Lazăr să predea Aritmetica și Geografia istorică pe hărți, Geometria teoretică și practică împreună cu Geodesia practică. Pentru local, egumenul grec dela Sf. Sava să dea, din câteva chilii afară pe niște caretași nemți. În aceste chilii scunde, întunecoase, se începură în Muntenia cele dintâi cursuri științifice în limba română în August al anului 1818. Ajutor avea Lazăr pe preotul Pavel, „dascăl mai de jos“, care avea să învețe pe începători „slovele și aritmetică într-o câțva“. Școala se deschise cu douăzeci de elevi.

Dar Lazăr nu era omul, care să se mulțumească numai cu învățătura elementară, chiar dacă ar trece la agrimensură. Suflet plin de foc, cu idei pe cari voia să le înfăptuească pe terenul datoriei morale și pe al înălțării sufletești a neamului și al deșteptării demnității naționale, el prefăcú modesta catedră a unei școale elementare într'un amvon, de pe care răsunau adevăruri nemaipomenite până atunci la Români din Sudul Carpaților. Vestea acestui predicator,

care cu ochi scântaitori și în cuvinte vibrante își revărsă focul sufletului său românesc în sufletul larg deschis al ascultătorilor lui, umplu orașul. Chiliile dela Sf. Sava deveniră neîncăpătoare, căci din toate părțile alergau fii de boieri, școlarii dela modestele școale bisericești, negustori, unii tatăl și fiul împreună, scriitori de prin birouri, călugări, chiar și Greci, ca să asculte noua evanghelie națională a inginerului Gheorghe Lazăr Ardeleanul. Lazăr se văzú dela început nevoit să lase în sarcina altora învățătura elementară, hotărînd „Cei mai slăbănogi sau de tot nedepriși se vor orânduî mai întâiu la alți dascăli mai jos, unde se vor învăța : Cunoașterea slovelor și slovenirea cuviincioasă, cunoașterea numerilor și întrebuițarea lor, cetirea desăvârșit, scrisoarea cu ortografie și de mai multe feluri, Catehismul și Istoria biblicească, Testamentul vechiu și cel nou, Gramatica și Aritmetica încâtva și alte științe mai mici folositoare pruncilor“.

Rezultatul noului învățământ în limba națională ni-l arată cuvintele călugărului cântăreț Macarie, care zice : „Adunându-se mulțime de

ucenici și de pre afară și din școalele grecești, în care nici un spor nu se făcea, cu minunata îndemânare a limbii părintești, în puțină vreme atâta spor au făcut în științele filosofiei, încât mulțime de ucenici români au ieșit desăvârșiți ingineri și filosofi, cari din școalele cele grecești, ce cu multă cheltuială a țării se țin, nicio dată nu s'au văzut să iasă“.

Da „școalele grecești nici un spor nu făceau“, de aceea ele erau părăsite. De peste un veac, dascălii greci se siliseră, asemenea dascălilor maghiari, sârbi, germani și ruși din Dacia superioară și Moldova răpită, să înăbușe în sufletul elevilor lor români sentimentul demnității naționale umilindu-i pentru a-i face să creadă, că Românul e predestinat să fie sluga tuturor veniturilor pripășite pe pământul nostru românesc. Grecii dau, în fața prăbușirii speranțelor lor, ultimul asalt. Armele de cari se foloseau împotriva școalei lui Lazăr, ni le arată tot ucenicul acestuia, călugărul cântăreț Macarie zicând: „Pre dascăli și prin Divanuri (consiliul boieresc al Domnitorilor) i-au purtat înrăutățiții pentruca să-i împiedece și în toate zilele cu cetele se

vedeau adunându-se și, intrarmați cu limbi pline de otravă, în toate părțile alergau pentruca să facă pricini și turburări, umblând în tot chipul ca și pre descăli cu multe supărări să-i împiedece și pre ucenici să-i slăbească din osârdie. Și văzând, că cu toate acestea nu pot întunecă lumina, nu se rușinau preaînraotățiții de-a lipi pre păreți noaptea stihuri cu lătrări turbate, în care își arătau pizma și toată uriciunea ce hrăniau asupra neamului“ nostru.

Propovăduirea lui Lazăr a fost moartea străinismului pe terenul învățământului în Muntenia. Grecii, cu toate sfortările lor, nu putură afla oameni, cari să contrabalanseze efectele școalei naționale, și școala grecească se golí de elevi, cari trecură cu toții la Sf.-Sava. Biruise voința de-a căută sufletul *românesc* în învățatură. Lazăr își luă tovarăș ca profesor de religie pe arhimandritul Grigore Râmniceanul și găsi chiar între școlarii lui ajutători harnici, pe Ioan Pandeli la Matematică, pe călugărul Eufrosin Poteca și mai ales pe înflăcăratul muncitor Ioan Eliade Rădulescu, care aveá să devină *Părintele literaturii române*. Renumele lui Lazăr trecú peste

barierele Bucureștilor și peste granița Munteniei, căci și din Moldova trimise vrednicul mitropolit Veniamin Costache șase bursieri la școala din București.

La 1821 izbucni revoluția grecească contra Turcilor. Cete de haimanale, grecești și alte adunături, jefuiau și pe pământul românesc, dar fură alungate, mai ales că revoluție socială a lui Tudor Vladimirescu deveni și națională urmărind liberarea Țării românești de stăpânirea fanariotă. Când a tăbărit Tudor la Cotroceni, lângă București, Lazăr s'a dus în lagărul lui, unde a arătat tunarilor nedepriși ai „Domnului” român cum trebuie să umble cu tunurile. Se știe, că după omorîrea lui Tudor a părăsit Bucureștii ducându-se la Avrig, pentru ca să revină în 1822, când Poarta numise în persoana Banului Grigore Ghica pe întâiul Domn român după rușinoasa domnie de peste o sută de ani a Fanarioților. Lazăr face un apel călduros către stăpânitorii cei noi ai țării scăpate de străini, cerând înființarea unei adevărate Academii, a unei „Școale academicești în București, la Sf.-Sava, de felii de științe filosoficești și matematicicești”. În buge-

tul pe 1823, Lazăr e amintit ca cel dintâiu la școala Sf.-Sava, dar erá greu bolnav, așa că dupăce zăcú câtva timp într'o căscioară din apropierea târgului Moșilor (Grădina Eliad), se hotărî, amărit, să place înapoi la Avrig. Într'o zi de Iulie se urcă în căruța fratelui său, care aveá să-l ducă în satul delângă Olt, și făcându-și cruce binecuvântă Țara, care aveá să trimită, drept recunoștință, pe fii ei, răzbunătorii și liberatorii Ardealului robit. În anul următor, la 17. Septembrie 1823, închise ochii și fu înmormântat în curtea bisericii din Avrig. Aici i-a făcut marele boier român Carol (Scarlat) Rosetti, la anul 1864, o criptă de marmoră. Pe peatra care stă în sus, se află următorul epitaf compus încă de Lazăr și tăiat în litere cirile pe întâia cruce de lemn :

Viețuitorule !

Stai puținel și citește,

Dup' aceasta socotește

Trista omului soarte

Nepregetătoare moarte.

Ce ești tu, eu am fost,

Aceasta învață de rost,

Ce sunt eu acum, vei fi
Când ciasul îți va sosi.

Gheorghe Lazăr, teol. Transilv.
N 1779 M 1823

Iar pe peatra de marmoră, care acopere
mormântul, este următoarea inscripție cu litere
latine :

Precum Christos pe Lazăr din morți a înviat
Așa tu România din somn ai deșteptat,

Lui Gheorghe Lazăr

a ridicat acest monument școlarul său, Hagiul și
Ieroselimit Carol Comite de Rosetti la anul 1864.

*

Am amintit mai înainte, că Lazăr insistă,
când cu numirea lui în București, să i-se dea
răgazul necesar ca să tipărească lucrări, din cari
unele le aveà gata decând erà la studii în Viena.
Dar el lucrase și în București o *Gramatică ro-
mânească*, o *Aritmetică matematicescă alcătuită
acum pre limba românească*, *Trigonometria cea
dreaptă*, rămase în manuscript, afară de aceasta
din urmă, care s'a tipărit nu de mult, o
Geografie, o *Istorie Universală*, o *Filosofie după*

Kant, acestea tot netipărite și perdute. Ceice au cunoscut aceste manuscrise, unele păstrate timp mai îndelungat și de elevi de-ai lui, spun că sunt bune. Tot lui i-se mai atribuie și *Povățuitorul tinerimii către adevărata și dreapta cetire*, tipărit la Buda, 1826, de Zaharia Carcalechi, cu cheltuiala Marelui vornic Grigore Băleanu, după moartea lui Lazăr. Precuvântarea semnată de Lazăr cuprinde părți și are uneori o formă de expunere, cari nu i-s'ar putea atribui, după cum susține dl prof. universitar Ghibu în lucrarea d-sale „Din Istoria literaturii didactice românești.“ S'ar putea însă admite, că editorul Carcalechi, tipărind manuscrisul postum, și-a permis mai multe adausuri și schimbări. În schimb, *Povățuitorul* cuprinde povețe frumoase privind educația și națională a tinerimii, fabule, povestiri morale, îndemnuri contra credințelor deșarte, descrieri, uneori poetice, a activității la sate după anotimpuri, — totul într'o frumoasă — și ca fond și ca formă — limba bătrânească. Din ceea ce spune Lazăr în „Precuvântarea“ acestui *Povățuitor* cred necesar a reproduce un mic pasagiu, care e, după o sută de ani dela moar-

tea autorului, încă de actualitate arătând o jalnică stare de lucruri, ce dăinuește și acum, din fericire la o mică parte a Românilor din România mare de astăzi. El zice într'un loc : „Unii iarăși, deși sunt lipsiți de patriotism, știință și luminarea neamului, totuși nū se rușinează a împiedecá sporul și înfrumșetarea fericirii noastre; mai vârtos aceia, cari sunt sub aripile creștinilor crescuți, căci se rușinează a vorbi românește, ba ce e mai mult, că defaimă limba românească ascunzând bunătatea patrioticească și mărimea neamului nostru român. Ah! cu mare durere a inimilor simțesc aceasta unii strănepoți luminați, cari poartă numele și sângele strămoșilor romani, al căror neam oarecând erá îndemnul lúminării neamului, precum acelor de jos și să raci, așa și acelor de sus și bogați! Ba toți cu un cuget erau, lucrând pentru bunul cel de obște național; dar noi Românii de acum, cari suntem adevărați strănepoți ai Romanilor, avem în ochi o ceață, prin care nu putem vedeá lumina soarelui“ . . .

Sufletul acesta aprins și veșnic revoltat împotriva nedreptăților grămădite de veacuri

asupra poporului nostru și veșnic arzând de dorința de-a zguduî sufletele, cari îi păreau adormite, erá și un orator bun. Și în școală, la cursurile lui, Ardeleanul acesta, care a înfruntat fără teamă pe mai marii epocii lui Metternich, nu se puteá răbdá să nu facă politică culturală și națională. Puțin ni-a rămas din cuvântările lui. Cât timp a stat în Sibiu, ținea în biserică predici, cari îl aduceau, din cauza cuprinsului lor național în conflict cu episcopul, dupăcum am văzut mai înainte. Și în București și-a arătat talentul de orator. Pentru urcarea pe scaun a mitropolitului Dionisie Lupu făcú un discurs înălțător, care culminá în următoarea evocare: „Dar oare când s’ar ridicá duhul din țărână al acelora (al Romanilor) și ar privi peste strănepoții marelui Chesar, slăvitului Aurelian și ai înaltului Traian —, oare în ziua de astăzi mai cunoaște-i-ar? Negreșit, i-ar căută în palaturile cele mai împărătești și i-ar afla în vizuinele și bordeiele cele mai proaste și încenușate; i-ar căută în scaunul puterii și i-ar afla amărîți sub jugul prostimei; — ar căută proslăvițiși luminați — și cum i-ar

aflá ? Ruþi, goi, amáriþi þi aþámánaþi dobitoacelor.“

Ne-a mai rámas un discurs pregátit de Lazár sá fie þinut la venirea lui Grigore Ghica-Vodá în 1822 la Bucureþti. E un discurs în stil biblic, erudit þi plin de alegorii.

În Muntenia, pámântul înþelenit al culturii naþionale fusese spart, spart de Gheorghe Lazár, — sâmbánþa aruncatá de el þi ucenicii lui a rá-sárit frumos, roadele s'au vázul încurând. Mereu rá-sáriau þcoale naþionale, în cari se propovádúia ideia latinítáþii þi prin aceasta mândria de neam, þi ideia, deocamdatá, a unitáþii numai sufleteþti a Românilor de pretutindenii. Aceasta propovádúire a unitáþii sufleteþti, cáreia aveá sá-i urmeze convingerea despre necesitatea unitáþii politice, cuprinde cealaltá faþá, de o însemnátate uriaþá a activitáþii ideale desfáþurate de Gheorghe Lazár þi þcoala iui. Iar când se vázú, cá þcoala cea nouá naþionalá nu are destui dascáli, se fácu apel tot la Ardelenii þi acum începú din Transilvania exodul cel mare al dascálibilor români, toþi crescuþi în ideile naþionale, spre Muntenia, ca þi spre Moldova. Au venit Tempea,

preotul Vasile Teodorescu, Ioan Procopie, Gavril Muntean, mort ca director al liceului din Braşov, David Almăşanu, Ioan Trif Maioreşcu, Aron Florian, Gheorghe Pop, Ioan Pop, Vasile Pop, Fabian Bob, nepotul episcopului greco-catolic din Blaj, Ioan Costea, Ioan Manfi, aceşti doi teologi de Blaj, Nicolae Bălăşescu. Eftimie Murgu şi Bojinca, Bănăţeni, Dumitru Stoica, M. Câmpeanu şi alţi mulţi dascăli mari şi dascăli mici, ortodocşi şi catolici, până târziu după 1848, până după deschiderea Universităţii din Iaşi, profesorii căreia erau în parte mare tot Ardeleni. Fraţii se cunosc unii pe alţii, se iubesc, se critică, şi din frământările acestea, unitatea sufletească se evidenţiază tot mai mult.

Ardealul poate fi mândru, că şi-a făcut datoria de deşteptare naţională şi de unificare sufletească între fraţi. Dar când Unirea dela 1859 şi mai ales câştigarea independenţei prin sângele vărsat pe câmpiile Bulgariei au întărit România dela Dunăre, iar jugul celor dinafară de hotărâle României vechi a devenit tot mai apăsător, Românii părţii libere a Daciei şi-au plătit cu

vârf și îndesat datorită ce o aveau față de noi. Unitatea sufletească prinsese rădăcini tari.

România veche a devenit azilul celor prizonieri de guvernele vrăjmașe din Viena, Budapesta și Petrograd, precum și al celor ce nu găseau teren de activitate în comerț și industrie; toți fură primiți cu brațele deschise. Lui Gheorghe Lazăr îi ridică, în semn de recunoștință, frumoasa statuie din fața Universității din București. Pentru școlile amenințate din Ardeal se vărsară sume mari, amintesc așa-numita colecție din 1893, din Sibiu și Blaj, de fapt bani trimiși din București —; în luptele politice, Românii din fosta Austro-Ungarie nu aflară numai sprijin moral prin simpatiile manifestate de frații din fostul Regat și prin propaganda făcută mai ales de Liga Culturală și în străinătate, ci și larg ajutor material până în preajma războiului mondial.

Îndată după Unirea din 1859 se începú în toate școlile, dela modesta școală de cătun până la Universitate, prin graiu viu și prin cărțile de școală, o viață propagandă pentru unitatea nu numai sufletească, ci și politică. Iar în 1913, în preajma expediției din Bulgaria,

soldații români, cari ieșiau la deprinderi, nu cântau numai cântece de dragoste și de vitejie, ci și de cele de îndemn pentru *marșul spre Alba-Iulia*. În copilăria și junia mea se cântă dincolo pretutindeni. Ia noi pe ascuns, cântecul Moldoveanului Urechiă

M'am suit la munte 'n zori
Să prind fulgerul din nori
Și de sus din înălțime
Să-l arunc în Ungurime.

Trageți hora ca să joc

BCU Cluj / Central University
La lumina celui foc!

Dar nu numai la noi s'au gândit apostolii unității din Țara-mumă. Celor din Moldova dintre Prut și Nistru, cari gemeau sub jugul Muscalului semitatar li se trimitea cuvântul românesc tipărit cu litere rusești, iar fraților din fostă Turcie, Românilor macedoneni, cari gem sub jugul sârbesc și grecesc — numai cei din Albania sunt liberi — le-au înființat școale primare și secundare, pentruca să redeștepte în suflete lor, amenințat de grecism, mândria de neam.

Iar când a sosit împlinirea vremii, când Europa era în flacări, ucenicii marilor dascăli

neamului na' u pregetat să se arunce în foc pentru înfăptuirea unității naționale a întregului neam din Dacia, aducând jertfa jertfelor, viața proprie. N' au ținut socotoală, că la miazănoapte și apus sunt grămădite armatele germane, austriace și maghiare, la miazăzi cele germane, turcești și bulgărești, iar la răsărit erá Rusul, aliatul mincinos, care în sufletul lui ne pregătiá și el peirea. Vă sunt cunoscute uriașele jertfe de vieți omenești și de averi dar ele nu au fost zadarnice, căci unitatea nu numai sufletească, ci și națională politică a fost înfăptuită.

Iată puterea unor idei înalte, iată rezultatul propagandei pentru cultura națională și unitatea sufletească a fiilor aceluiaș popor. Iar partea mare în înfăptuirea acestui ideal o are și dascălul nostru Gheorghe Lazăr, care a lovit cu toiașul cuvântului său însuflețit în stânca ce părea seacă, dar cuprindea apa cea vie a deșteptării naționale.

Colegi și camerazi ai războiului pentru înstăpânirea culturii naționale! Nu e suficient ca în momentul evocării unei figuri mărețe cum a

fost Gheorghe Lazăr, să ne mulțumim numai cu căldura produsă în sufletul nostru de sentimentele cari îl cuprind. Aceste sentimente trebuie să se prefacă în acte de voință. Din celece a înfăptuit Gheorghe Lazăr și urmașii lui rezultă pentru noi, cu logică de fer, datoria

1) de-a pune în întreaga noastră activitate de dascăli ai neamului tot sufletul nostru,

2) de-a lucra cu toată ardoarea sufletului nostru pentru unitatea în veci indisolubilă a sufletelor românești din întreg cuprinsul Daciei, unitate de care să se frângă orice încercare criminală a dușmanilor noștri dinlăuntru și dinafară.

Iar când ne vom întreba conștiința proprie și aceasta ne va răspunde, că ne-am împlinit datoria, vom putea pretinde cu glas tare și cu deplină dreptate să ni se asigure în sinul națiunii situația socială care ni se cuvine, și să ni se asigure și mijloacele materiale necesare, ca să ni-o putem păstra.

Așa să ne ajute Dzeu!

